

8/2135
3 2

A BUDAPESTI
ÁLLAMI IPARISKOLA
KÖNYVTÁRA.

183.
2019

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

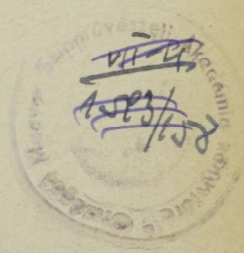
GYULAI PÁL.

NYOLCZVANNYOLCZADIK KÖTET.

(238. 239. 240. SZÁM)

dp

A BUDAPESTI
ÁLLAMI IPARISKOLA
KÖNYVTÁRA.

Magyar Tud. Akadémia Könyvtára
1893/1/28

BUDA-PEST
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ES KÖNYVNYOMDA.

1896.

A MAHDI ORSZÁGÁBÓL.

I.

A közel jövő politikai eseményei a művelt világ figyelmét előreláthatólag ismét Afrika azon része felé fogják irányozni, mely a nyolczvanas években a *mahdi* nevéhez kapcsolt nagy háborús mozgalomnak volt színtere.

Azt az óriási területet, melyet Muhammed Ali egyiptomi pasa és utódai az egyiptomi Szudán neve alatt a saját országukhoz hódítottak, és ezáltal a sötét barbárságból kiragadva, a műveltebb intézmények felé törekvő Egyiptom emberségebb viszonyainak részeseivé tettek, 1881 óta egy látszólag pusztán theokratikus alapon induló népmozgalom ismét elszakította a hódító hatalomtól. E nagy szudáni birodalom, mely az egyiptomi hódítás előtt apró önálló országokra oszlott, most egy újabb nagy egységgé alakult a mahdi, majd utódjának hatalma alatt, ki az óriási országtömeget a mai napig — legalább színleg — ugyanazon eszme révén egyesíti vaskeze alatt, a mely eszme a mahdi első híveit azon kalandos harczokra lelkesítette, melyek e nagy afrikai vallás-államot megteremtették.

Ez állam belső szervezetébe most sokkal alaposabban pillanthatunk, mint még egy évtizeddel ezelőtt tehattük, midőn a mahdistáknak az egyiptomi, majd az angol-egyiptomi hadsereg fölött kivívott sikereiről rémülettel értesült a művelt világ, midőn Hicks seregének megsemmisülése (1883 november) Kordofán tartomány urává tette a mahdit és Gordon hősies bukása (1885 január) után Khartumba vonulhattak be az «iszlám regenerátorának» vad seregei.

Legelőször Wingate, az angol-egyiptomi hadsereg egy magasrangú tisztje adott részletes értesítést a mahdi-birodalom belső szervezetéről.*) Wingate tudomása ugyan hiteles, de nem mindig közvetlen tapasztaláson alapult és így sok tekintetben hiányos; inkább a történelmi kapcsolatokra, mint a tényleges viszonyokra nézve javította az addig uralkodott hamis nézeteket. A mahdi-birodalom kormányzatának, belső állapotainak részleteire nézve alapos információval csak azóta bírunk, hogy a mahdisták fogságában tartott két európai embernek sikerült szabadságát visszanyerni és évtizedes megfigyelésöket az érdeklődő közönségnek bemutatni. 1892-ben Ohrwalder Józseftől nyertünk egy igénytelen alakban bemutatkozó, de rendkívüli módon érdeket fesztítő, mind személyes mozzanatait, mind pedig tárgyi tanulságait tekintve jogos föltűnést keltő könyvet a mahdi-birodalom viszonyairól.***) Ohrwalder, ki a Kordofán területén fekvő Delenben, mint missionárius működött a feketék között, e tartomány fővárosának, El-Obeidnek a mahdisták által történt elfoglalása után a győzők fogságába került, a melyben közel egy évtizedig a legkegyetlenebb sanyarúságban tengette életét. 1891 végén sikerült neki fanatikus gazdáinak hatalma alól kiszabadulni. Élményeiről és tapasztalatairól egy könyvben adott számot, melyet még e téren irodalmi utódjának fényes munkája után is a mahdisták ismeretére nézve első torrásul fognak elismerni.

Öt évvel Ohrwalder atya fölszabadulása után ugyanis a mahdisták egy másik foglyának, az előbbi rabtársának, Slatin Rudolfnak csodálatos szökése keltett világszerte föltűnést. Slatin mint a Dárfúr tartomány kormányzója, e tartomány meghódolása után (1884) került a mahdi fogságába. Fölszabadulása után, (1895 márczius) az európai irodalmat egy angol és német nyelven kiadott könyvvel ajándékozta meg, mely az Ohrwalder munkáját sok tekintetben kiegészíti. Igen örvendetes, hogy e kiváló munkát Jankó János fordítása irodalmunknak is megszerezte.***) Slatinnak, ki mielőtt a Szúdán

*) *Mahdism and the Egyptian Sudan.* (London, 1891.)

***) *Aufstand und Reich des Mahdi im Sudan und meine zehnjährige Gefangenschaft dortselbst.* Von Josef Ohrwalder, apostolischem Missionär. Innsbruck, 1892.

***) *Tűzzel-vassal a Szúdánban. Küzdelmeim a dervisekkel; fogásom és szökésem. 1879—1895.* Írta Slatin Rudolf pasa; fordította

egyik tartománya kormányzójává nevezték ki, már 1879 óta Gordon alatt szolgált a szúdáni hadseregben és közigazgatásban, nagy mértékben volt alkalma, az egyiptomi Szúdán állapotait tanulmányozni, az ottani kultur-viszonyokról beható tudomást szerezni, a mahdi-mozgalom előzményeivel megismerkedni, sőt e tartományok homályos történetéből és hagyományából is némi adatokat gyűjteni. Így például Afrika történetének kutatói nem csekély hálaival tartoznak neki munkája azon fejezeteért, melyben «Dárfur történetét» tárja elénk (I. köt. 45 és kk. l.), vagy azon érdekes részletekért, melyeket ugyancsak az első kötet bevezetésében, a rabszolgakereskedők lázadásáról nyújt, leginkább pedig azon teljességgel új és ismeretlen adatokért, melyeket munkája a Szúdánt lakó néptörzsek ethnographiai alakulásáról, geographiai elterjedéséről, vándorlásairól, szokásairól és a vallásos mozgalomhoz való viszonyáról tartalmaz. Ez eleven közvetlenséggel előadott tudósítások a föld- és néprajzi tudomány gazdagításául szolgálnak.

Különösen a szúdáni mohammedánság jellemét is tanulságos világításba helyezik. E részben nem egy meglepő adattal találkozunk Slatin közlései során. Az iszlám a négerek között még inkább, mint elterjedése területének műveltebb rétegeiben, mindenféle formában sokat őrzött meg az illető népek pogánykori vallásos hagyományából. E hagyományokat egyrészt muhammedán értelemben átmódosította és így az iszlám számára megszerezte, abba beolvasztotta; másrészt azonban minden földolgozás és átmódosítás nélkül közvetlen eredetiségében föntartotta az iszlám rideg és, látszólag, alkut és átmenetet nem ismerő monotheismusa mellett.

Az iszlámnak még legsajátosabb fészkeiben is engednie kellett a nép ókori hagyományainak. Charles Doughty, az éjszaki Arábiának híres skót buvára Medina közvetlen közelében hamisítatlan maradékát fődözte föl a pogány cultusnak, mely az iszlám tizenhárom százados uralkodása után sem pusztult ki azon vidéken, a melyről azt hinnők, hogy a Muhammed vallása épen ott vetett véget a leggyökeresebben az arab pogányságnak. Az alsóbb néposztályok még mai napig is

El-'Ozza istennő neve alatt tisztelnek egy nagy bazalt követ és ha Allah segítségével kifogytak, e köistennél keresnek menedéket az élet nyomorúságai elől.*) Hogy az iszlámnak meghódolt feketeszínű emberiség között hasonló tüneményekkel találkozunk, nincs mit csodálnunk. A muhammedánság e része is megtalálta a formákat arra, hogy régi hagyományait a muhammedán monotheismus formába burkolja. Ohrwalder könyvében erre nézve egy fölötte tanulságos adattal találkozunk. A Szennár tartományban levő Gadir hegyen, ott, a hová az iszlám legújabb mahdija pályája kezdetén visszavonult, a bennszülött kavakhla néptörzs, melynek sátrai a hegy gerincein terülnek el «egy kösziklát nagy tiszteletben tart és azt hiszi, hogy Muhammed próféta e sziklán végezte egykor imáját. A próféta emléke által megszentelt e helyen telepedett le Muhammed Ahmed dervis (a későbbi mahdi), hogy ott várja be, a kormány mi tevő lesz ellene.»**) Kétségtelen, hogy pogány idejökben a kavakhlák e kösziklának vallásos tiszteletet mutattak be; az iszlámra térve régi pogány szokásaikat oly alakban illesztették be az új vallás tanaiba, hogy ennek prófétájával hozták kapcsolatba: az isteni sziklából Muhammed imahelye lett; de a szikla vallásos jelentősége fönmaradt, sőt az iszlám fanatikus apostola épen e szent helyet nagy hatással használhatja föl arra, hogy rajongó pályafutásának egyik állomásául szolgáljon és hogy első tanítványait s híveit épen az ily helyen gyűjtse maga köré.

Természetes, hogy historiai kritikát a nép szelleme az átmódosítás és pszichológiai földolgozás önkéntelen művelésében nem alkalmaz. Észak-Afrika telestele van oly emlékhelyekkel, a melyeken a berber törzsek régi hőseik és isteneik tetteit Alival, az iszlám hősével végeztetik, kinek lába e helyeket soha nem is taposhatta. Sziklahasadékokat, melyeket a rómaiak Herculessel hoztak kapcsolatba (calceus Heraclis), a muhammedánná vált lakosság Ali kardja művének mondja; mielőtt az iszlámot megismerték, a Hercules meg az Ali helyét bizonyára a magok nemzeti hőse vagy istene foglalta el. A kavakhla sem törődik azzal, hogy biz Muhammed világéletében nem igen imádkozhatott Szennár országában. Azért

*) Ch. Doughty: *Travels in Arabia deserta*. 2 kötet. Cambridge 1888.

**) Ohrwalder: *Aufstand und Reich des Mahdi* 6. lapján.

próféta, hogy a tér és idő akadályai őt ne háborítsák. Így tehát imádkozó helyét nehézség nélkül találhatta az ősök isteni szikláján és csak azt csodáljuk, hogy mint egyebütt ily helyen, lába nyomát nem mutatják annak, kikre e hely régi pogány hagyományai átszálltak.

A mit Szennárban a Gadir hegyén tapasztalunk, a pogány cultus muhammedán átdolgozásának nyújtja példáját.

Találkozunk azonban példával azon tüneményre nézve is, hogy mint a Doughtytól fölfedezett 'Ozza-bálványnál láttuk, a pogány cultus teljes közvetlenségében maradt fenn. E példát Slatinak köszönjük. A Dárfúr tartománynak, melyet ő maga, mint ez egyiptomi kormányt képviselő fő-mudir kormányozott, viszonyairól szólva, a következő adattal lepi meg olvasóit:

«A bedejátok és a velök szomszédos koránok vagy tibbuk Közép-Afrikának azon kivételes törzsei, melyek a keleti midobokat kivéve, mindenfelől mohamedánoktól körülvéve, elég csodálatosan még mindig megtartották ősi pogány szokásaikat.

«Ha a mohamedánok elmondadják velök a hitvallást, akkor főnökeik a «Lá ilahi ill alláh» kérésre (?) ugyan mindig rámondják, hogy «Mohamed rasul allah», de ez azután a legtöbb, a mire képesek; mert imádkozni már nem tudnak, arról meg épen nincs szó, hogy a *Koránból* idézni tudnának.

«Nagy hegligfák árnyában (Balanites ægyptiaca), a hol a földet homokkal hintik be, és nagy gonddal tisztán tartják, imádkoznak egy ismeretlen hatalomhoz, hogy segítse őket szándékaik elérésében és távoztassa tőlök a balszerencsét. Vannak bizonyos vallásos ünnepélyek is, a mikor a hegyek tetejét megmászzák és mésszszel felérre festett kőoltárokon állati áldozatot mutatnak be amaz ismeretlen hatalomnak.» *)

A szöveghez mellékelt kép: «a hegligfa és az imádkozó bedeját» megjeleníti azt a vallásos bensőséget, mely az isteni fa előtt térdelő afrikai muhammedánt eltölti, midőn magányában a reá szinleg erőszakolt iszlámot félre téve, azon természeti hatalmakhoz fűzi ájtatosságát, melyek pogány ősei vallásos tiszteletének tárgyát tették.

A vallásos életnek a régen mult viszonyok felé vonzó irányja a társadalmi szokásokban és törvényekben is határozott kifejezésre jut. Hiába nekik az iszlám törvénye az örökö-

*) Slatin I. köt. 141. lap.

sődés módjáról. A hegligfa imádói ahhoz ragaszkodnak, a mit egyéb muhammedán (különösen pedig az indonesiai) népek az ősi viszonyokat fölforgató muhammedán vallástörvény ellenében az *adat* (szokás) néven föntartottak. Nevezetes, hogy az iszlám e részben mennyi szabadságot enged mindenféle a néki meghódolt népek egyéniségének, ősi hagyományainak és jogszokásainak; mennyire túri, saját rovására, az öröklött jogi és társadalmi hagyományok fönmaradását. Észak-Afrika kabilái között a mai napig az iszlám törvényével homlok-egyenest ellenkező ádatok vannak érvényben a jogi élet legsarkalatosabb viszonyaiban. E jogi szokások évszázadokon át nemzedékről-nemzedékre, csupa szájhagyományként föntartották magokat, megírva sehol sem voltak, míg az e néptörzsek között kutató francia tudósok a nép szájáról kötetes gyűjteményekbe foglalták (Hanoteau és Letourneux *Les coutumes kabyles*. (Paris 1872—3.)

Hogy a Dárfur népei között is, abban az időben, midőn Slatin volt a kormányzó, az ádat mily erélyesen daczolt a muhammedán törvénynyel, a következő ádat mutatja: «Eredeti még örökösödési rendszerök is. A meghalt apa távolfekvő temetkezési helyéről fiai, adott jelre, örült futással rohannak az apai lakás felé. A ki először érkezik meg és a legelső dárdat az apai házba dobja, az a főörökös és nemcsak a nyájak legnagyobb részét veszi át, hanem még atyjának feleségeit is, kivéven a saját anyját. Szabadjában áll, hogy az asszonyokat magának tartsa meg, vagy pedig mérsékelt váltságdíjért szabadon bocsássa.»*) Mindenki látja, hogy ez nem muhammedán szokás, hanem dárfuri ádat.

Nagyon érdekes néhány részlet, melyek az afrikai nő szerepét mutatják e törzsek harczias életében. Ohrwalder élenken rajzol képzeletünk elé egy jelenetet, mely a biblia ismerőjének bizonyára Mózes II. könyvének (XV. fejj. 20. v.) azt az elbeszélését juttatja eszébe, melyben el vagyon mondvá, miképen ünneplik Mirjam és a többi asszonyok az izraeliták győzelmét az üldöző Pharaó fölött. Dávidot is, miután Goliáthot legyőzte, az asszonyok dala és zeneszava fogadja és kíséri diadalban (Sámuel I. könyve XVIII. fejj. 6. v.) Itt a sötét Afrikában a Nuba-törzsnek a Bakkára ellen kivívott győzelme

*) Slatin I. köt. 142. l.

után «fiatal Nuba-leányok kezökbe fogják a zsákmányul ejtett lovak kantárát és lassú léptekben a hegy felé vezetik, mialatt társnőik tánczot lejtenek a győzők előtt és szép énekekkel magasztalják őket.»*) Ellenben a dicstelenül hazatérőt az asszonyok gúnyos mondásai fogadják. Erre meg Slatinból meríthetünk egy példát. Még dárfuri kormányzósága idejében a hatáskörében levő maalia-arabok sejkhjévé valami Ali valad Hagar nevezett ki. Ekkor már a Slatin tartományát lakó arabok közül sokan az egyiptomi iga lerázásáról tanakodtak. Valami Beleb Nagur, a zizegat törzs sejkhje állt élén az összeküvésnek; gyűlést hitt egybe, hogy a lakosságot fölkelésre izgassa. Ali valad Hagar, mint a kormány tisztviselője közbelépett és a bujtogatót elfogatta. «Apósa és néhány híve kíséretében ő is elindult a találkozás helyére, hol az egybegyűlteket, kik közt a saját törzséből is voltak néhányan, szétoszlásra szólította föl. Midőn nem engedelmeskedtek, élénk szóvitára, majd pedig harcra került a dolog, melyben Ali és pártja a rövidebbet húzták. Otthonn, még hazaérkezésök előtt, az a hír terjedt el, hogy az ellenség őket megfélemlítette és futásra kényszerítette. Ali valad Hagar felesége férjét gúnydallal fogadta. «Férjem struczkek, apám meg a struczjérece, (mindketten egyformán kelepczébe kerültek).»**) E gúnydal Ali becsvágját oly annyira izgatta, hogy minden jó tanácsot visszautasítva, ismét harcra rohant. «Soha sem fogok menekülni — úgymond — hogy életemet mentsem. Jobb nekem, ha elesem, mint hogy nevemet asszonyszájából gúnyolni halljam.» Ezzel neki indult az ellenségnek és addig harcolt, míg egy hajító dárda fején találta».***) Apósa is mellette esett el. Nejét pedig, ki gúnydalával férje és atyja halálát okozta, rabszolgaságra hurczolták.

Azonban nem ily adatok gyűjtése és közlése képezi czélját s Slatin pasa munkájának. Csak szórványosan akadunk rájuk a két kötetben. A szerző katona ember. Legelsősorban azok a harcias események érdeklík, melyek következtében az egyiptomi Szúdán alig három év lefolyása alatt a mahdi birodalmává változott át. Bár Ohrwalder is elég lelki-

---

*) Ohrwalder 19. l.

***) Az eredeti arab gúnymondásból kiegészítve.

****) Slatin I. köt. 191. lap.

ismeretesen, az előadás keresetlen vonzó erejét tekintve, Slatin mindenestre fölülmuló módon beszélte el nekünk a mahdi és utóda hadjáratainak, hódításaik fokozatos terjedésének és hadadó megerősödésének történetét, mégis csak Slatin munkája avatja be az európai közönséget legelőször teljes alapossággal Afrika modern története e fejezetének minden apró részletébe. Teheti pedig ezt Slatin a szakférfiú és az illetékes szemtanu kettős tekintélyével és oly tapasztalatok alapján, melyek őt jobban, mint bárkit a kortársak között, ez események okainak és következményeinek elbírálására képessé teszik. Hiszen e harcoknak egyik cselekvő tényezője is volt, mint az a férfiú, kinek osztályrészül jutott az egyiptomi Szúdán egyik tartományát egy ideig megvédeni a fenyegető, majd meg támadó mahdi-hatalom betörése előtt. Ő legjobban bírja elmondani nekünk annak okait, hogy miért volt eredménytelen egy többé-kevésbé fegyelmezett, európai módon fölszerelt és vezényelt hadsereg erőlködő ellenállása egy katonai dolgokban teljesen járatlan dervis primitiv stratégiája ellenében és mi lobbantotta az afrikai néptörzsek közé vetett szikrát oly pusztító lánggá, mely legutolsó nyomát is elperzselt az egy félszázadon túl nagy áldozatokkal folytatott és megszilárdított egyiptomi hódításnak. Sokat mond el nekünk az egyiptomi közigazgatás végrehajtó eszközeinek corruptiójáról, az afrikai népség kiszipolyázásáról, mely a bennszülöttek szemében nem igen tüntette föl áldásnak azokat a nemzetgazdasági előnyöket, melyek az új kormányzás következményei voltak. Hisz ez előnyöknek gyümölcsét nem magok élvezték. Az egy nagy kulturmozzanat pedig, mely a bennszülöttek nagy tömegének erkölcsi javára szolgált, a rabszolga-vadászat és kereskedés megszüntetése, még csak elkeserítette azokat a lelketlen emberkufárokat, kiknek az elefántesont- meg a rabszolgaüzlet volt a mindennapi kenyerök, ocsmány vagyongyűjtésök módja és eszköze. Ezért tehát tárt karokkal fogadták a mahdit mindenfelé, bár kevés fogékonysággal bírtak azon eszme iránt, mely magát a rajongó dervist és tanítványait lelkesítette. Meg a Szúdánban az egyiptomi hatalmat képviselő katonai és polgári tisztviselők között elég áruló is akadt, kik vagy csakis lanyhán védték a reájok bízott ügyet, vagy pedig nyíltan pártját fogták a dervisnek. A bennszülött katonákkal, kik csak kevés lelkesedést tanúsítottak az uralkodó viszonyok föntartása mellett, átpártoltak az ellen-

séghez, mivel — a mint arra nézve Slatin könyvében léptenyomon elég példával találkozunk — már előbb is titkos érintkezésben állottak, inkább az ő ügyét szolgálva, sem mint az egyiptomi uralom fönmaradásának érdekét. Keveset használt az angolok beavatkozása, kik az Arábi pasa nemzeti mozgalmának leverése után azt a föladatot vállalták magokra, hogy Egyiptomban rendezett viszonyokat teremtsenek. Sőt, úgy látszik, hogy e részről a döntő pillanatokban talán mulasztást is követtek el, mely a mahdi sikereire, hatalmának terjedésére nem csekély befolyással volt. Erélyesebb és kevésbé gondatlan eljárással Khartumnak, melynek elfoglalása a mahdi legfényesebb és legdöntőbb sikerét jelezte, más a sorsa, mint a minő volt 1885-iki január azon végzetes napjaiban, midőn a mahdi hordái vad mézszárlást és pusztítást követtek el a hatalmukba ejtett szúdáni fővárosban; más a sorsa Gordonnak, századunk tisztelettel bámulandó hőségnek, ki e város védelmével a történelem lapjain örökké tündöklő emléket vívott ki nevének; más a sorsa e hős mindinkább ritkuló híveinek és az oltalmukra bizott szerencsétlen lakosságnak. A Khartum elfoglalásának és elpusztulásának történetét Ohrwalder könyvéből kell megolvasnunk, ha a puszta harcziás mozzanatokon túl, Afrika újkori története szomorú eseményének egész tragikumát meg akarjuk ismerni és a humanismus szempontjából méltatni:

«Ha meggondoljuk — így végezi Ohrwalder atya a khartumi tragédia lelket megindító elbeszélését, *) — hogy az angolok az Abu Táliah mellett kivívott nagy győzelem után a szúdániak szemében félelmeseknek tüntek föl, a mely félelmet az Omdurmánba visszatérő sebesültek elbeszélései még mindinkább fokozták, úgy biztossággal föltehetjük, hogy a rettegett vörös-kabátúak közül, ha csak hús ember érkezik Khartumba, e város fölszabadult volna... Gordon tábornok befolyása is emelkedett volna, bármily kis számmal jönnek az angol katonatisztek, az erődítésekre nézve is tanácsukkal és közreműködésökkel támogathatják. A katonák ugyan ki voltak már merülve és nem kevésé fölizgatva azáltal, hogy Gordonnak az angol segédsereg érkezésére nézve hangoztatott fölbátorítása mindinkább esalódásnak mutatkozott. De Khartum még

*) *Aufstand und Reich des Mahdi.* 95—108. 1.

nem jutott volt odaig mint (annak idején) El-Obeid. Khartumban csak pár nappal ezelőtt kezdtek gummival táplálkozni; El-Obeidben hónapokon át ez volt az egyedüli élelemszer. Ha Khartum lakosai saját szemökkel látják az angolt, rögtön újra föléled bátorságok, még egy hónapig kibírják az ostromot, míg a várva-várt mentőserег oda érkezik, hogy az ostromlottakat fölszabadítsa. Annál inkább kell csodálkozni azon, hogy az angolok Khartum felé indultokban nem siettek jobban. Hisz tudniok kellett, hogy Gordon sarokba van szorítva, és hogy a katastrophá napról-napra bekövetkezhetik. Hát nem sejtették, hogy a mahdi mindent elkövet, hogy megérkezésök előtt urává legyen a városnak? Minek vesztegeltek hát négy napig Gobatban, midőn a szegény Gordon epedve várt rájok; ennek tudata inkább szárnyakat kölcsönözhetett volna lépteiknek? Négy napot pazaroltak Gobatban és e megbocsáthatatlan halogatás volt oka Khartum bukásának, Gordon halálának, a Szúdán vesztének.»

II.

Slatin könyve a nagy közönség körében első sorban azon rendkívüli személyes történet miatt okozott föltűnést, mely e könyv keretét képezi: a vitéz katona afrikai kalandjai és viszontagságai a mahdi és utóda fogságában, a hol az Abdel-Kádir neve alatt, mint a mahdi színleges híve alacsony rangban tengődött, kiállott kinszenvedései és végül a sorsát éber szemmel tartó barátok gondoskodása által elősegített és több meghiúsult kísérlet után végre 1895 márczius havában sikerült szökése, csodás fölszabadulása az őt 1883 óta rabságban tartó barbárok karmai közül.

E körülményeket a napi lapokban közvetlenül a rendkívüli könyv megjelenése után oly sok oldalról mutatták be, hogy nem szánhatnók el magunkat a *Budapesti Szemlében* arra a fölösleges munkára, hogy az ilyféle vázlatokat egygyel szaporítsuk. Most a magyar olvasót is magára a könyvre utalhatjuk, melynek elolvasása alól nem menthetünk föl senkit, ki az elbeszélés hőségének tizenkét évi afrikai élményei és azon viszonyok iránt érdeklődik, melyeknek hosszú sanyarúsága idejében szemtanuja volt.

Ez elbeszélés történelmi gerinczét a mahdi föllépése, a theokrata mahdi-állam első szervezete és azon változott viszonyok ismertetése képezik, melyek között a mahdi halála után, utódja, khalifája, Abdulláhi, a fiatal vallás-államot az alapító szellemétől teljesen eltérő, világi módon kormányozza. E dolgokról az Athenæum-társulattól kiadott két diszes kötet nagyon fontos közléseket nyújt, melyeket mindenki, ki az emberiség vajmi távoleső részét mozgató eszmék ismeretétől nem zárkózik el felületes közönyösséggel, nagy haszonnal fog olvasni.

Hogy azonban teljes alapossággal méltathassuk azon intézményeket, melyekről Slatin nagyérdékű fejezeteiben számot ad, ismernünk kell alapját és lényegét is a mahdi-eszmének, mely a legújabb afrikai vallásos és államalkotó mozgalomnak alapjául szolgál, melyre nézve azonban még a történelmi műveltséggel bírók között is szeltében téves nézetek foglalnak helyet.

Mi az, hogy mahdi (e szót úgy kell ejteni, hogy a rövid latinos *a* után a *h* hallható legyen) azaz szószerint: «a jó útra vezérelt?» Azt szokták rendesen mondani, hogy a *mahdi* annyi, mint hamis próféta. De soha azon egyéneknek, kik az iszlám népei történetében e czímen szerepeltek, eszök ágában nem volt, hogy prófétácul ismertessék el magokat híveiktől. Az iszlám nem ismer prófétát Muhammed után; ő «a próféták pecsétje», azaz a prófétismus végleges lezárója, az isteni kinyilatkoztatás leges-legutolsó tolmácsolója, a ki Alláh legvégső szavát hozta át az emberiségnek. A mahdi-mozgalom az igazhitű iszlám kebeléből indult ki, élén nem állhatna oly férfiú, ki a maga számára oly méltóságot igényel, melynek bitorlásával az iszlám sarkalatos alapdogmájával ellentétben áll. Muhammedán emberek között az ily ember gyülekezetet nem alkothatna.

A mahdi-eszme csak néhány évtizeddel ifjabb magának az iszlámnak első keletkezésénél. Gyökerei a muhammedán közösség állami alakulásának kezdeteibe nyúlnak. De azért nem tekinthető az *eredeti* iszlám alkotó elemének. Ha elemzésébe akarnánk bocsátkozni, mint az iszlám szellemi szervezetébe belevegyült egyéb eszméknél is, zsidó, keresztyén, perzsa eszméket kellene föltüntetnünk, melyek organikus eredményeül a muhammedánok mahdi-eszméje állott elő. Előállott pedig, mintegy kifejezőjéül azon reakciónak, melyet az iszlám tényleges vi-

szonyai ellen lelkökben ellenszegülő körök az uralkodó vallásos vagy közjogi viszonyok ellen tápláltak. Az elégületlenség tárgya és oka szerint különbözik aztán az a fölfogás is, melyet más-más ellenzéki körök a tőlök fölkapott mahdi-eszméhez kapcsolnak, az a tartalom, melylyel azt kitöltötték. A «jó útra vezérelt» férfiúnak az a hivatása, hogy a világban (a muhammedán ember persze ekkor csak az iszlám-világra gondol) uralkodó gonosz-ságnak, az államéletben uralkodó jogfosztásnak véget vessen; a társadalomban az igazságot és törvényszerűséget állítsa helyre, az állam éléről a bitorló uralkodókat elűzze és a trónt Muhammed jogos utódainak szerezze vissza. Az iszlám hagyományja a mahdi hivatását és jelentőségét ilyképen formuláztatja Muhammeddel, hogy: «az idők beteltével megjelenik az emberek között egy férfiú, a ki a világot eltölti jóval és igazsággal, úgy a mint annak előtte tele volt rosszal és igazságtalansággal». Az eszmék fejlődése menetében teljességgel a zsidó messiás vonásait kölcsönözték a mahdiról alkotott, kezdetben nagyon is határozatlan képnek. De kapcsolatba hozták Jézus majdani megjelenésével e földön, az őt megelőző Antikrisztus elpusztításával, úgymint egyéb részint a zsidóságból, részint a keresztyénségből kölcsönözött apró részletekkel is. Az ily vonásokra azonban, mint a mahdikként szereplő, és ilyenekül elismert egyének története mutatja, nagy súlyt nem helyeztek.

A mahdi megjelenéséről szóló tan, nagyjában az iszlám híveinek két osztályából indult ki. Egyrészt a pietista érzelműeknek, kik belső undorral fordultak el az omajjádok alatt lábra kapó világi, az ő vallásos eszméikkel ellenkező viszonyoktól, szolgált vigasztalásul kétségbeesésök közepett: majd eljő a mahdi — így remélik — kit Alláh a jó útra vezérel, és elsöpri az istenteleneket. Másrészt azok reméltek benne, a kik magától az orthodox (szunnita) egyháztól szentesített, egymást fölváltó khalifa-dynastiákat bitorlóknak tekintették és nem ismertek el más jogos, legitim khalifát, mint a prófétának egyenes leszármazóit.

Tudjuk, hogy az iszlám közjogi ellenzékének (siiták) e hajtása különösen a perzsa lakosságtól elfoglalt területeken volt elterjedve. Államjogi eszméik alakulásába régi perzsa hagyományok is befolytak. Ezeknek aztán kapóra jött a parsismus tana, a régi vallásokmányokban Szaóshians, a később-

biekben, Szosziosnak nevezett megváltó királyról, kit a perzsák az idők végére várnak, hogy a föltámadást előkészítse és a világon boldog állapotokat teremtsen. *) Az őt megelőző időben a jogtalanság és kegyetlenség már annyira elharapódzott az emberek között, hogy a malmokat «az ártatlanok kiontott vérével hajtják, mely a harmatot is vörösre festi.» **) A perzsáknak is voltak már előzői ez eszméikben; valószínű, hogy a perzsa Szoszios alakulására régi babyloniai messiás-képzetek, melyekre újabban Pinches angol assyriolog mutatott reá, ***) gyakoroltak befolyást.

Két irányát láttuk tehát a mahdi-eszmének: az egyik a vallás, a másik a politika terén mozog. Az előbbiben a világjavító mahdi genealogicus viszonyai kevésbé jönnek tekintetbe, bár a dogma úgy állapítja meg, hogy a mahdiként föllépő férfiú a próféta ivadékaiból való ember legyen. De e nemes törzsfának elsajátítása a muhammedán világban, különösen annak félreeső részeiben, nem valami nehéz dolog és ha egyebekben a «jó útra vezérelt»-nek sikerül hívekre szert tenni, nem igen képezi a szoros kutatás és ellenőrzés tárgyát.

Sokkal fontosabb e körülmény a dynastikus igényekkel föllépő mahdinál. Minthogy az uralkodó dynastia ellenében a legitimitás nevében, követeli a maga számára a khalifátus jogczimét, a legitim törzsfő az ő esetében elismertetésének legelső és legfontosabb föltétele. Tudva levő dolog, hogy a közönséges siiták egyre várják a «lappangó mahdi» megjelenését, ki egy évezredet meghaladó jogtalan állapotoknak véget vetendő, mint Mohammed igazi utódja, mint egyedül törvényes imám fogja az iszlám trónusát elfoglalni. E felekezet egy másik ágának (a trónörökösödés kérdésére nézve ugyanis tenger sok ágazatra oszolt a siita párt), az iszmáilitáknak titkos ágensei, miután a karmátok nevezete alatt a keleti iszlámban

*) E kapcsolatról l. James Darmesteter: *Le Mahdi depuis les origines de l'Islam jusqu' à nos jours.* (Páris, Leroux, 1885.)

**) A parsismus messiási eszméiről l. Spiegel: *Aresta, die heiligen Schriften der Parsen.* I. köt. (Lipscse, 1854) 1—36. lap. *Eranische Alterthumskunde.* II. köt. 160. l.

***) «As very acutely shown by Mr. Pinches, there appears to have been a legend in Babylonia about an ancient king named Sargon, who would reappear and raise again the power of the country as the legend of Arthur in England.» (*Proceedings of Society of Biblical Archaeology.* VII. évf. 71. lap.)

veszedelmes belső forrongást idéztek elő, mely a bagdái khalifát komoly veszélyvel fenyegette, 909-ben Észak-Afrikába tévén át működésök színterét, valami Obeidalláh nevű rejtélyes embert mutattak be Fátima ivadáka s a régen várt mahdiként. Ennek sikerült is a mai Tunisz területén államot alkotni; utódai hódításaitak Egyiptom felé terjesztvén ki, 969—1171-ig, mint fátimida khalifák uralkodtak Egyiptom és Sziria fölött, míg Szaladin a mahdi-eszmén alapuló e dynastiát kiszorította.

A mahdi-eszme érvényesülésének egy másik neme, mint említettük, nem politikai, dynasticus alapon indul, hanem pusztán az uralkodó vallásos viszonyok ellen nyilvánuló reakciót képvisel. A mahdi ez esetben nem a trónbitorló uralkodók ellenében óhajtja a jogos, a legitim uralmat helyreállítani és a maga személyében képviselni, hanem azzal a hivatással lép föl, hogy a vallásos értelemben megromlott közviszonyokat megszüntesse, az igaz vallás és igazság országát fölépítse, hogy a «világot eltöltse jóval és igazsággal, úgy a mint annak előtte tele volt rosszal és igazságtalansággal.» Nem a dynasticus kérdések érdeklik ezt a mahdit, hanem inkább a közviszonyok állapota; bár, legalább eddigelé, az ilyen mahdik törekvései oda is irányultak, hogy a főnnálló uralmat, mint azt, mely az uralkodó rossz viszonyokon nem segített, sőt azoknak egyik tényezője, előidéző oka is volt, megdöntse.

Valódi sikert aratott ilyféle hirdetéssel a XII. században egy egyszerű marokkói berber theologus, Muhammed ibn Tumart, ki keleti tanulmányútjáról hazatérve (1121 körül), előbb csak tanítványainak szűkebb körében, később ezek útján a legnagyobb nyilvánosságban, az uralkodó viszonyok romlottságáról, a vallás meghamisításáról, az igazság elhomályosodásáról, a jog eltiportatásáról szónokolt és e rossz állapotokért a legnagyobb bátorsággal az uralkodó almoravida királyokat vádolta, kikkel egyszerű iskolamester letére, csodálatos vakmerőséggel szembeszállt. Midőn már elég híve volt Ibn Tumartnak, kit Michele Amari a «szicília muzulmánosság történetében»*) találóan «un mezzo Savonarola berbero»-nak jellemez, nyíltan a régen várt mahdinak nevezte magát, kinek az a hivatása, hogy az igaztalanság trónját, a rosszaság uralmát megdöntse és az igazság és jóság országát föllállítsa.

*) *Storia dei Musulmani in Sicilia*. II. kötet 485. lap.

«Jó» alatt ez emberek természetesen nem e szó ethikai tartalmát értették, hanem azonosították azzal, a mit a szigorú muhammedán theologia szunnának nevez. E szóval meg az iszlám első idejében, a próféta és társainak példájára megállapodott törvényeket és életszokásokat jelölték. Ezek elhagyását és megváltoztatását a bid'a (szó szerint: újítás) néven utálták és üldözték. A mahdi ennél fogva a szunnát állítja helyre és hadat intéz minden néven nevezendő bid'a ellen akár a törvényben, akár a dogmatikában, akár az élet legapróbb és legközönyösebbnek látszó szokásaiban nyilvánuljon az. Muhammed ibn Tumart az almoravidák ellen intézett harcának egyik okát például az a körülmény képezte, hogy az ő birodalmukban a férfiak fátvolt viseltek; a szaharai berber törzsnek (Lamtuna), melyből az uralkodók kikerültek, ez volt az öröklött szokása,* a miért őket az elfátyolozottaknak (al-mulattamün, miből az európai krónikákban, a hol rólok szó van: Meltemin) is nevezték. Végtelen rajongással hitta föl híveit a mahdi élő előadással és rendszeres iratokban — mert író theologus is volt** — hogy fegyveres erővel szálljanak sikra az iszlám régi szokásainak, a szunnának ilyen megrontása ellen.

A berber Savonarolának sikerült is izgató beszédével nagyszámú törzstársait (a maszmudákat), majd első sikerei után szélesebb köröket is, az almoravida uralkodók megbuktatása eszméjének megnyerni. A függetlenségi érzéstől duzzogó kabilokat mindenkor mindenféle lázadásra könnyen lehetett reábirni. Reáálltak ők minden okra, ha nem értették is; mert biz a szunna sok gondot soha nem okozott a Szahara környékét lakó néptörzseknek. Az északafrikai mahdi nem kért, a maga meg a családja számára a világi uralomból. Nem dynasztikus mahdi volt, mint a fátimida Obeidallah. Midőn az almoravidákat a trónról tényleg elűzte és az almohádok (al-muvah-

*) Ezen egyébütt is található szokásnak oka alkalmasint a vérboszú kötelességével áll kapcsolatban. A törzsek között mindig függőben van valami elintézetlen vérboszú-ügy. Az emberek érdekében volt tehát arczukat eltakarni, hogy a reájok leselkedő és életökre törő ellenség nehezebben ismerhessen reájok; ha ráismer, szent kötelessége rajta megtorolni a vért, mely — mint mondják — reá nehezedik.

***) E mahdi fellépéséről, nyilvános működéséről és irodalmi műveiről egy külön dolgozatban értekeztem: *Materialien zur Geschichte der Almohadenbewegung in Nordafrika. (Zeitschrift der deutschen morgenländ. Gesellschaft XLI. kötetében. 1887.)*

hidin, azaz az Egyistent hirdető) országát megalapította volt, utódjául első hadvezérét Abdelmumint nevezte ki, kinek családjában öröklődött a Marokkóra, Tuniszra és a muhammedán Spanyolországra terjedő nagy birodalom kormánypálcája (1127—1275), míg egy másik berber törzstől, a merinidaktól kiinduló mozgalom kezökből kiragadta.

Mélyebb politikai belátás nélkül is előre mondható, hogy a szudáni mahdi birodalma nem fog úgy, mint marokkói elődjeé, másfél századig ellenállhatni a fönmaradását fenyegető külső erőnek és azon belső bontó elemeknek, melyek már most is szétmállását előkészítik. De annyiban mégis párhuzamba állíthatjuk az almohád mahdival, a mennyiben a tőle előidézett mozgalom szakasztott képmása azon vallásos forradalomnak, mely nyolczadfélszáz évvel ezelőtt Észak-Afrika legnyugatibb részéből kiindulva, csakhamar a szunna helyreállítását czélul kitűző vallás-állam alapítására vezetett. Mint Muhammed ibn Tumart, úgy szudáni utódja sem a harezosok, vagy az államférfiak sorából került ki. Mindkettő a theologia emlőjén nevelkedett, amaz a bagdádi nagy theologus Al-Gazáli iskolájából, a dongolai születésű Muhammed Ahmed egy szudáni dervis-congregatióból kerül ki, a melynek neveléséből meríti vallásos nézeteit; egyikök sem avatkozott nyilvános föllépése előtt a világ ügyeibe. A magas theologia légkörében ugyan a szudáni dervis nem mozgott, nem volt tanítványa valamely híres mecset-főiskolának (a kairóinak sem); de annyi buzgalmat meritett tanulmányaiból, a próféta szavából, mely minden muhammedán oktatás alapját és tartalmát alkotja, hogy azon viszonyokat, melyeket az egyiptomi uralom — vagy a mint az ő körében neveztek: a török — Szudánban előidézett, a szunnával megegyezőnek ne találja. A szunnával ellenkező állapotok, romlott, igazságtalan állapotok. Hivatást érzett magában arra, hogy ez állapotoknak véget vessen, hogy a «világot eltöltse jóval és igazsággal, úgy a mint annak előtte tele volt rosszal és igazságtansággal». Ez alapon mahdinak mondta magát, és a szudáni néptörzsek, kiket úgy mint annak idején a berbereket sem igen bántotta a szunna-buzgalom, készörömet ráálltak igazításaira, melyeknek végső eredményeiben az volt a czéljuk, hogy a reájok nézve kényelmetlen, nyomasztó egyiptomi pasák és mudirok igáját lerázzák.

Már pályája legelső kezdetén azonban, midőn csak közvetlen hívei körében mint dervis-főnök visszavonultságban élt a nilusi Abba-szigeten és lerakta alapjait azon tannak, melynek révén csakhamar a nagy mahdi-államot megalapította, tisztán élt lelkében az a becsvágya is, hogy mint az istentől kirendelt mahdi egyúttal a «török» vallástalan uralmától megszabadítandó népeknek egyelőre ő az ura. A khartumi helytartó, ki veszélyt szimatol az abbai dervis izgatásaiban, elég udvariasan, Khartumba kéri, hogy alkalmat adjon neki, magát a róla szállongó hírekre nézve igazolni és «az ellene emelt panaszokat az ország ura előtt megczáfolni». Az utolsó szavaknál vad szökéssel fölugrott, ökölbe szorított kézzel mellére ütött és főnhangon azt kiáltotta: «Isten és próféta kegyelméből az ország ura én vagyok. Khartumba soha sem fogok menni, hogy ott védekezem».*)

Nem tudhatjuk, honnan merítette a *Pallas Nagy Lexikonának* (XII. köt. 199. lap) dolgozótársa azt az értesülését, hogy Muhammed Ahmed «egyiptomi születésű volt, a ki Kairóban végezte iskoláit és később, mint egyiptomi adókezelő működött Szúdánban. De azután viszályba keveredvén a helytartóval, ott hagyta hivatalát és rabszolgákkal meg elefántcsonttal kezdett üzérkedni; rövid idő alatt a rabszolgakereskedők feje lett. Hasztalan iparkodott őt az egyiptomi kormány leálczázni avagy elfogni, fölízgatott hívei meg fanatikus dervisei igaz prófétának mondogatták».

Ez adatokból egy betű sem felel meg a történeti valóságnak, elkezdve a dervis egyiptomi származásától és kairói iskolázásától, az adószedő hivatalán át le egészen a rabszolgakereskedő mesterségig. Csak Slatin könyvéből is (I. köt. 151—168. lapjain), mely ez adatok után következő irodalomkimutatásban bővebb értesülés szempontjából ajánlatos az olvasónak, megtudhatja, hogyan folytak le Muhammed Ahmed ifjúsága és férfikorának első évei. Se kairói főiskolában, se adószedő hivatalban, se elefántcsont-bazárban, se pedig rabszolgaszálláson nem találkozunk vele.

Előbb dervis-inas volt, majd később, miután sejkjével összeveszett, ettől megválva, mint önálló dervis-mester gyűjti maga köré híveit és izgatja őket a világ romlottsága ellen.

*) Slatin, I. köt. 167. lap.

Megütközéssel szemléli a vallásos lanyhaságot, melyet az európai eszméktől és szokásoktól áthatott egyiptomi kormányzat emberei mutatnak. Utazgat is a Szúdán különböző vidékein, tollat is forgat, hogy eszméinek távolabbi körökben is hívőket toborozzon. «Elutazik Kordofánba is, és mert meggyőződött, hogy eljárása és nézetei sok vallásos körben tettségesszel találkozta, több röpiratot is szerkesztett, de ezeket eleintén csak legbizalmasabb embereinek küldte meg. Ezekben fölhívta őket, hogy mint igazhívő muhammedánok törekedjenek minden erejükkel arra, hogy vallásuknak közeledő elzülését megakadályozzák, mert a kormánytól e tekintetben semmi sem várható, hanem ellenkezőleg hivatalnokai csúfolják és gúnyolják a vallást.»*) A szunna helyreállítása volt tulajdonképeni célja és a «török» elleni lázítgatásainak első indítója.

Nem igen lehetne positiv alapon felelni arra a kérdésre: vajon a szudáni mahdi fölkelése teljesen Muhammed Ahmed önálló vallásos intuitiójának eredménye, vagy pedig egy régibb vallásos mozgalommal áll-e kapcsolatban, mely századunk harminczas éveiben Tripolisból kiindulva, azóta csöndes propagandájával az afrikai iszlám nagy részét behálózta. Értem a Sznuszi-rendet, az Észak-Afrikában nagy számmal elterjedt vallásos szövetkezetek (e területen khvánnak, azaz testvéri egyesületeknek nevezik) közül azt, a mely a muhammedán lakosságra a legnagyobb befolyással bír és nagy elterjedésénél és ügyes szervezeténél fogva az afrikai muhammedánság körében oly hatalmat képvisel, melylyel még a francia kormányának is komolyan kell számolnia.

E rend Muhammed ibn Ali el-Sznuszi tlemszeni (Algeria) ember nevét viseli, ki 1833-ban többedmagával egy régibb khván-társulattól kiválván, követőivel önálló szövetkezést alakított, azon cél kitűzésével, hogy e rend tagjai legkiválóbb földadatul ismerjék, hogy az afrikai iszlámot az abban elharapódzott idegen befolyásoktól megtisztítsák, hogy a keresztyén népeknek az afrikai muhammedánok fölötti uralma ellen küzdjenek. A Sznuszi-rend, mint e rövid jellemzésből látjuk, reactio a francia hódítás ellen Algeriában, nem annyira, mint politikai tény ellen, hanem első sorban azon rontó befolyás ellen,

---

*) Slatin, I. köt. 156. lap.

melyet az idegenek uralmának elterjedése az ottani iszlámra gyakorol. A Sznuszi-rend tagjai Észak-Afrika ecclesia militansát alkotják. Egyelőre nem fegyverrel harcolnak, hanem az a módszerök, hogy titkos propagandájokkal, melylyel az iszlám minden rétegébe behatolnak, a keresztyén befolyás visszautasítására előkészítsék a hívők lelkeit. A Sznuszi-rend Dsaghbubban, a Szahara egy tripolisi oasisában, a Cyrenaicától délre, telepedett meg; itt van a rend fősejkhjének záviája (klastroma), a Sznuszi-szövetkezet központja, melynek a hívek gazdag alapítványokkal és dús ajándékaikkal jó és bőséges módot teremtettek. E központból sugárzott ki a szövetkezet gyors elterjedése. Dsaghbub oasisától az afrikai iszlám minden vidékére jártak és járnak most is missionáriusok, hogy mindenfelé híveket toborozzanak a Sznuszi-szövetkezetnek és céljainak; a hívek vagy závijákban élnek együtt, vagy pedig, mint a rend külső tagjai és céljainak fölesketett részesei, függetlenül mozognak a társadalomban. 1884-ben, midőn Duveyrier legelőször nyújtott pontos adatokat az addig csak egész általánosságban ismert Sznuszi-rendről, céljairól, szervezetéről és elterjedéséről,*) 121 filiája volt már Tripolisban, Fessánban, Algeriában, Marokkóban, Wadaiban, Egyiptomban, a Szahara legfélreesebb oásisaiban, Szúdánban, szóval az afrikai iszlám egész területén, sőt Arábiában is, az iszlám ösfészkeben, a mely az iszlám-világ minden részéből Mekkában összecsendülő zarándokok szempontjából, ily propagandanak legkedvezőbb telepe, képviselve volt. A rend kiküldöttei szüntelen járnak-kelenek a hívek között, a legtávolabb vidékekre elviszik Dsaghbubból a főnök rendeleteit, viszont ennek hírt hoznak a néki engedelmességgel tartozó rendtársak állapotairól.

A rend alapítója nem mondta magát mahdinak; hívei azonban azt hitték róla, hogy a mahdi útját egyengeti, azon küzdelemmel, melyet az iszlám tisztaságának helyreállítása érdekében előkészít. Elhalálózása (1859) után fia Szidi Mahdi követte őt a Sznuszi-rend igazgatásában. Vajon e névvel, melyet utódljának adott, talán azon hitnek akart kifejezést adni, hogy az ő korában elérkezik annak az ideje, hogy a Sznuszi-

---

*) *La confrérie musulmane de Sidi Mohammed b. Ali es-Senusi et son domaine géographique en l'année 1300 de l'hégire. (Bulletin de la Soc. de géographie. 1884.)*

rend főnöke az évtizedeken át titkos propagandával előkészített híveket nyílt háborúra hívja föl az iszlámot megrontó hitetlenek ellen és mint mahdi álljon az igazhívők élére? Céljai megegyeznek a szudáni mahdi törekvéseivel; csak politikája más; módszere is alaposabb. De nem tudhatni, vajon a szudáni mozgalom első szálai nem a Sznuszi-szövetkezet propagandájára nyúlnak-e vissza; hogy nem a dsaghubi csöndes oásisban ápolt szellem-e az, mely a szudáni dervisekben vad cselekvés alakjában nyilatkozott. Annak, hogy közös a céljok, tiszta tudatával bírt Muhammed Ahmed, midőn Szidi Mahdival érintkezést keresett és El-Obeid meghódítása után, követet küldött a dsaghubi sejkhez és szövetségesül szólította föl őt. A Sznuszi-rend főnöke, úgy látszik, nem helyeselte szudáni kartársa szereplését. Jogtalan vetélytársat is látott talán benne, ki idő előtt magának bitorolta azt a vallásos méltóságot, melyre önmagát tartja hivatottnak; előkelő megvetéssel — úgymond Slatin — visszautasította a szudáni dervis fölszólítását és még csak feleletre sem tartotta méltónak. *)

Mindenesetre a szudáni mahdi fölkelése oly időbe esik, midőn az afrikai iszlám légköre telve volt a szunnának megfelelő állapotok helyreállítása felé irányuló törekvéssel. Az egy ideig hangoztatott panislamismus is csak e törekvések egyik eszményibb mozzanata, magasabb szempontokon induló nyilvánulása. Mindazon körök között, kik ez iszlámszerte elterjedt törekvések hatása alatt állottak, legkevesebb türelemmel bírtak az abbai dervis-klastrom lakói. Erélyes cselekvésre ocsudtak föl, midőn egyébűtt ily cselekvés idejét még nem vélték elérkezettnek. Az idegen uralmának lerázása és a szunna helyreállítása: e jelszóval adtak fegyvert híveik kezébe.

A szunna helyreállítását a szudáni mahdi a legtágasabb értelemben fogta föl. Midőn sikerült neki gyülekezetet, majd nem sokára államot is alkotni, mind nagyobb következetességgel küszöbölt ki a vezetése alatt álló társadalomból mindent, mit az iszlám legrégebb korszakának hagyományaival és szokásaival ellenkezőt talált. E törekvés végrehajtásában csakis az Arábia fensíkján (Nedsd földjén) keletkezett és most is főnnálló úgynevezett vahhábita-állam vetélkedhet vele, melynek egyik sarkalatos alkotmányczikke szerint nem csak a

*) Slatin, I. köt. 293. lap.

borivás megy bünszámba, hanem minden egyéb szunna-ellenes élvezet (a kávé-ivás is) a szigorúan tiltott dolgok közé kerül; különösen pedig a dohány meg a pipa vannak száműzve a legkeményebb büntetések terhe alatt.*) Valamint Arábia e puritán szunna-hívei és bid'a-üldözői, úgy a szudáni dervis is a maga afrikai társadalmában mindent megszüntet, a minek mását az ősiszlámban nem találja; mindenben a patriarkhális korszak szokásait állítja helyre. Első sorban a sajátképeni társadalmi élet terén. «Mindenekelőtt a lemondásra tanít és a földi örömök semmiségét hirdette; hogy a külső rangkülönbséget megszüntesse és a gazdagok s szegények közti távolságot kiegyenlítse, általános ruházatul a dsubbát**) választotta, melyet valamennyi hívője a hozzátartozás jelvényeképp viselt; a mi azzal az előnnyel is járt és azért is czélszerű volt, mert a csaták zajában mindenkor ráismerhetett emberére.»***)

Szigorú büntetést mért azokra, kik társaikat gúnyszavakkal vagy szitokkal illették. Le kellett szokni számos csufoló kifejezést, melyek a keletiek szenvedélyes társalgásában mindennaposak. «A ki társát kelbnek (azaz kutyanak) mondta, huszonhét ütleget kapott; e büntetést hakk Alláh (Isten jogának) nevezték; azaz a mahdinak kötelessége volt Isten büntetését, melyet ily szitkozódás maga után von, végrehajtani.» †)

Az eddigi életmóddal szemben mélyrehatók voltak azon törvények, a melyekkel a szokásokat a szunna értelmében reformálta:

«Megtiltotta a tánczot és a játékokat; ezeket vétkes «földi kéjeknek» jelentette ki és ostorcsapásokkal és vagyon-elkobzással büntette. Káromkodni szintén nem volt szabad; minden káromkodásért nyolczvan ostorcsapás és hét napi börtön járt ki. A szeszes italoknak mint például a merisza- és a datolyabornak élvezetét, továbbá a dohányzást a legszigorúbban eltiltotta; az ilyen vétkeket nagyobb számú ostorcsapásokkal, nyolcz napi fogsággal és teljes vagyon-elkobzással büntette; a tolvajnak jobb kezét vágták le; ha másodszer is lopott, bal lábát is elvesztette. Miután a szudáni férfiak közül sokan, különösen a kóborló arabok hajukat is megnövesztették, megparancsolta

*) A Sznuszi-rend hívei között is tiltva van a dohány élvezése.

**) A dervisek ruhája.

***) Slatin, I. köt. 463. lap.

†) Ohrwalder, 12. lap.

hogy haját mindenki leborotváltassa. Holtat elsiratni vagy az előbbi szokás szerint, halotti tort ülni, vagyon-elkobzás terhe mellett tilos volt.»¹⁾

Még puskaport sem akart háborúiban alkalmazni;²⁾ Muhammed próféta seregei sem éltek vele; a szunnát helyreállító mahdi is csak lándzsával és hajító kövel támadjon tehát az ellenségre. Bár a szükség e téren idővel sok engedelményre kényszerítette őket — a mahdi khalifája már európai foglyai-
val gyártat puskaport — a szunna szigorú szellemének túlzóan következetes érvényesítése maradt meg állandóan a mahdi-
állam hivatalos alapjának. A mahdi utódja e czímen még a muhammedán szentek tiszteletét is kiküszöböli a vallás gyakorlatából és a búcsuhelyeket, melyekhez a nép ájtatosan szokott zarándokolni, rendre lerombolja;³⁾ az amuletek és bűbajos iratok használatát is eltiltja, nagy büntetést mér azokra, kik a népnek ily írásokat szolgáltatnának.⁴⁾ Nem a babonát üldözi ezzel, — mert biz babona van nálok elég⁵⁾ — hanem a bid'át, oly szokásokat, a melyeknek az ős-izlám szunnájában nincsen alapja. Még a theologiai könyveket is máglyára vettette vagy a Nilusba hányatta a mahdi; még pedig nem — mint Ohrwalder ez eljárását magyarázza⁶⁾ — azon okból, «mert nem akarta, hogy az emberek fölvilágosodjanak»,⁷⁾ mert hiszen e könyvek még a dervis szempontjából sem szolgálhattak az emberi elme valami túlságos fölvilágosítására, legalább ez irányban veszélyt nem rejtettek magokban. Azért égettette meg a theologiai munkákat, mert a vallás magyarázatát nem engedte elhomályosítani a theologia casuistikus finomságaival, hanem az ős-izlám eredeti alapokmányait, a koránt és a hagyományt akarta csak egyedüli útmutatókul elismertetni. Nevezetes, hogy az almohád mahdi egyik utóda, hétszáz évvel a szúdáni dervis előtt ugyan-

1) Slatin, I. köt. 464. lap.

2) Ohrwalder, 12. lap.

3) Ohrwalder munkája 226. lap.

4) U. o. 230. lap.

5) A «rossz szem»-től való félelem egy érdekes példáját l. Slatin II. köt. 170. lapján.

6) Slatin, I. köt. 465. lap.

7) Ohrwalder, 46. lap.

így járt el a muhammedán theologusok nagy tekintélyű törvénykönyveivel. A koránon és a kánoni hagyomány-gyűjteményeken kívül, melyek közvetlen tolmácsolói Isten és a próféta akaratának, minden egyéb vallás-irodalmat elpusztított. És Dárfur, Szennár, Dongola, Khartum muhammedán néptörzsei nem igen fájlalhatták ez irodalom üldözését; nagyon kevés közöttük az, ki akár csak létezését is sejtené. Az írástudókat pedig nagyon terhestanulmánytól szabadította meg. A későbbi theologiai irodalom megsemmisítésével együttjárt, hogy az orthodox iszlámnak négyféle iskolairányban való nyilvánulása, az iszlám későbbi fejlődésének gyümölcse is eltűnt a mahditól alkotott államvallásból. «Hogy a vallás újjáalapítójának tekintsék, egyesítette a muhammedánok négy mazhab-ját (így kell érteni a Slatin és fordítója mahaszef-jét*)... a melyek nagyjában ugyan megegyeztek, de némi kisebb szertartásban mégis különböztek egymástól.»**)

Mindenben, vallásban és államszervezetben, a későbbi idők fejleményei ellenében az ös-izlámot óhajtja visszatűnőzni a theokratikus társadalomban, melyet alkotott. Mináltal az iszlám első negyven évének viszonyai szolgáltak, az az idő, mely az omajjádokat megelőzi és melynek élén a választott khalifák, Abú Bekr, Omar, Othmán és Ali állottak. A későbbi időkben személyes és családi érdekektől élesztett belső pártvillongások, idegen nemzetek befolyása, az «igazhitűek emirjei»-ből (emir al-mu'minîn), a próféta khalifáiból királyokká változott fejedelmek vallásos lanyhasága és istentelensége, világi vágyai és törekvései azokat az állapotokat idézték elő, melyekből az igazhitűek társadalmát csak az Istentől «jó útra vezérelt» mahdi megjelenése váltja meg, melynek czélja, hogy az iszlám eredeti tisztaságát visszanyerje, hogy újra föléledjen az első negyven év, az iszlám aranykorának szelleme, a szunna.

E korszak szokásait mimeli a mahdi, tegyük föl, hogy jóhiszeműleg,***) föllépése első kezdetétől egészen végső órájáig, midőn a minapi szegény dervis mint egy nagy állam

*) Az eredeti arab műszavak és kifejezések visszaadásának módja, gyöngye oldalát képezi Slatin munkájának; ezen a fordító természetesen nem változtatott.

***) Slatin, I. k. 463. lap.

***) Szerzőnk u. o. 155. lap «jámbor, de számító»-nak jellemzi.

fejedelme zárja be földi pályafutását, uralkodói hatáskörének általános fölfogásában, úgymint minden intézkedésében, eljárása apró és fontos formaságaiban.

Midőn még szegény dervis korában az Abba szigetén élve, czélszerűnek látta a khartumi helytartó közelségét kerülni (lásd fönt 177. lap.) és híveivel a Nuba-hegység közé a Gadir tetejére vonulni, ugyanoda, a hol a bennszülöttek Muhammed imádkozó szikláját tisztelték, e kivándorlását *hidsvrá*-nak nevezte, épen úgy mint Muhammed próféta a Mekkából Medinába történt elmenekülését e névvel nevezte. Kedvelt feleségét úgy hívja, hogy: *Ájisa umm el-múminín*,*) Ájisa az igazhitűek anyja, azért mert Muhammednek is így hitták azt a nejét, kit próféta korában legtöbbször becsült. A hozzá csatlakozó híveket, később az ügyét előmozdító hadsereg tagjait az *Anszár* (segítők) névvel tisztelte meg; ez a hivatalos neve mai napig azoknak, kiket a felső-egyiptomi nép *derviseknek***) nevez. Ők magok Anszárnak czímezik a hadsereget, azért, mert Muhammed is e névvel nevezte a maga pártfogóit. Kik előbb a mahdi ügyeinek ellenfelei lévén, jó szántukból vagy a kényszernek engedve, táborában megjelennek, hogy néki hódoljanak, e hódolást (baj'a)***) ugyanazon formákkal teljesítik, mint a milyenekkel Muhammed a megtérő pogány arab törzsfőnökök hódolatát fogadja. A közigazgatásban, az adók kivételében is az ősiszlám intézményeit utánozza.

*) U. o. 460. lap.

**) A dervis névnek ily lefoglalása Felső-Egyiptomban teljesen kizorította a dervis szó közönséges alkalmazását. Múlt télen Asszuánban egy este az ottani régi muhammedán temetőbe látogattam el, melyben a «hetvenhét szent martyr» név alatt egy régi síremléket tisztel a lakosság. A nagy temetőben járkálván és a sírfeliratok olvasásával foglalkozván, távolból a «hetvenhét szent martyr» síremléke felé vonuló csoportot veszek észre. Vagy tizenketten lehettek, mind-egyik kezében lámpa. A temető-őr kérdezősködésemre azt feleli, hogy e jámbor emberek a martyrok sírja mellett minden este fátihát mondanak. Midőn azt kérdeztem, hogy dervisek-e? fekete kísérem rémülve felelé, hogy mit gondolok? a dervisek csak nincsenek Asszuánban! De csakugyan dervisek voltak a felvonuló ajtatosok, csak hogy most a fukará (szegények, egyessz. fakir) névvel jelölik hivatásukat; különben ugyanazon szó, mely a török révén a mint «*fukar*» került nyelvünkbe is.

***) Slatin, I. köt. 225. lap.

A mivel azonban teljesen visszatér az iszlám ősidejének fölfogásához, leginkább uralkodói jellemének nyilvánulásában mutatkozik. Mint a próféta és az első khalifák, az uralkodó mahdi, hatalmának tetőpontján is, az imákra megjelenik hívei között és a mihráb (imafülke) elé áll, hogy mint *imám* személyesen vezesse az ájtatosság gyakorlását. Személyesen tanítja híveit a vallás tanaira, a szószerkekre lép, hogy prédikáljon nekik. Uralkodói czimet nem vett föl. Hívei dervis korában, midőn mahdi-jellemének tudata legelőször ébredezett lelkében, épen úgy mint pályája végén, midőn mint óriási földterület ura győzelmesen vonulhatott be Khartum városába, «szejjid» (úr), vagy «szejjidná el-mahdi» (urunk a mahdi), «szejjidná el-imám» (urunk az imám) megszólítással éltek irányában;*) soha fejedelemnek, vagy királynak nem nevezték. Fejedeleme- nek csak oly értelemben érezte magát, hogy az istentelen «török»-től megszabadítja a népeket és a vallás helyrehozott uralmát ő erősíti meg és képviseli mint a próféta időleges helytartója. A dynasta színében pedig egyáltalán nem akart föltünni. Az uralom öröklésére nézve is teljesen az iszlám első arany-korszakának intézményét állítja helyre.

Az igazhivők kormányzása nem apáról fiúra átöröklő méltóság. Muhammed, az orthodox egyház tanai szerint, nem egyenes leszármazóira hagyta uralmát. Az igazhivők gyülekezetére bizta az uralkodó szabad választását; de a hagyomány értelmében a szabad választáson kívül (melyet a főnforgó esetben jobbnak talált), a khalifaság jogos betöltése módjának tekinti azt is, hogy az uralkodó utódját *kijelölje*. Mint hajdan Muhammednek, a prófétának, úgy a mahdinak is dús háreme volt, melynek lakónői elég gyermekkel ajándékozták meg, hogy közülök választhassa uralkodása örökösét. De az ősiszlám példája arra intette a mahdit, hogy a kijelölendő utódot ne a maga gyermekei közt találja. Muhammed első khalifái közül, kiknek kormányzása az ő rendszere szerint az iszlám-társadalom örökké utánzandó mintaképeül szolgál, egy sem volt Muhammednek rokona.

A mahdi alig ért a hatalom valamelyes polczára, hívei közül hármat szemelt ki, kik halála után egymást kövessék az uralomban; *Abdulláhit*, úgye legerélyesebb előmozdítóját, leg-

*) Ohrwaldner, 10. lap.

odaadóbb tanácsadóját és legszerencsésebb hadvezérét, jelölte közvetlen utódjául, mint a megújított iszlám Abú Bekr-jét; két utódjának, az új állam Omar-jának és Othmánjának kinevezéséről is gondoskodott. Ez intézkedésével is kimutatta, hogy nem a maga meg a családja számára szerezte meg azt a nagy hatalmat, melynek birtokában volt, midőn közvetlenül Khartum meghódítása után súlyos betegségben meghalt.

III.

Az imént párhuzamot vontunk a XII. század berber mahdija és azon szúdáni rajongó között, a ki korunkban az iszlám fölújítójaként lépett föl. E hasonlat az utód kinevezésére is talál. Muhammed ibn Tumart nagy hadvezérét, Abdul múmint, kihez semmi családi kötelék nem kapcsolta, állította mint khalifáját a tőle alkotott almohád állam élére. Azt a szerepet, a melyet Abdul múmin az almohád birodalom megalkotásában vitt, ugyanazt vitte Abdulláhi a szúdáni mahdi ország megalapításában. Műveltségre nézve azonban nagy különbség van a kettő között. Amaz tudományánál fogva hivatva volt a theologustól alapított, véleménye szerint, eszményi vallás-államot igazgatni; emez egy tetőtől talpig tudatlan, félvad ember, a Dárfúr tartomány keleti részén tanyázó Baggára-törzsből. Ámbár apja fakih (írastudó) volt, már gyermekkorában, úgy látszik, sem igen kedvelte a betűt; «csak nagynehezen lehetett rábírní néhány korán-vers megtanulására».*) Atyja családi viszálykodások miatt családotul kivándorolt hazájából; Mekkába törekedtek; miután az atya útközben elhalt, fia fölvetelt keresett és talált a dervisek között, kik ép ez időtájt gyülekeztek Muhammed Ahmed, a későbbi mahdi köré. Pályája kezdő nehézségeiben, úgymint rohamos sikereiben legmeghittebb barátja, első tanácsadója lett. A mahdi ügye haladásában az az érdeme is volt, hogy mint dárfúri ember, ő volt a kapocs, mely a mahdit a nyugati vidékek erős és bátor törzseihez kapcsolta.***) «Abdulláhi khalifa» — így szólt róla a

*) Slatin, I. köt. 157. l.

**) U. o. 163. l.

mahdi egy proclamatiójában, melyben utódjának nyilvánítja ki — «az igazságosnak *) (tudniillik Abú Bekrnek, ki a *Sziddlik*, azaz: igazságos melléknevet viselte) helyettese. Tudjátok, mennyire szeretik Isten és apostolai az igazakat és ezért méltatni fogjátok a nagytekintélyű állást, melyet helyettesei betöltenek. Fölötte a Khider örökdik és Isten és az ő prófétája erősítik. Ha közületek valaki rosszat beszél vagy gondol róla, az megsemmisül és elvesz úgy ezen, mint a más világon . . .» «Abdulláhi khalifa helyettese (Abú Bekrnek) és a próféta parancsánál fogva ő a khalifám . . . Mindnyájának, kik Istenben és bennem hisznek, kell, hogy benne is higyenek és ha valamelyiktek úgy vélekedik, hogy rajta igazságtalanságot vehet észre, az csak látszólag igazságtalanság és annak a szent erőnek tulajdonítható, melyet ti meg nem tudtok érteni, annak tehát kétségtelenül igazságnak kell lennie.»**)

Erre a férfúra szállt a mahdi-birodalom öröksége 1885-iki januárban. Azóta ő igazgatja a mahdiját, melynek földrajzi határait egyre tetemesen gyarapítja. A mahdi-birodalmat újabb hódításai által dél felé, egészen Aequatoriáig terjesztette, a hol ezelőtt a híres Emin pasa volt Egyiptom nevében a helytartó, éjszak felé Khartumon és Berberen túl a Nilus második kataraktájának közeléig vitte, olyannyira, hogy a mahdi-birodalom az Abdulláhi hódításai által területre körülbelül akkora, mint Német-, Francia- és Spanyolország együttvéve. Hívei bizalmát szüntelen harci sikereivel erősítette. Az Abesszinia ellen viselt hadjárat ugyan nem gyarapította az állam területét, de sikerei növelték a fejedelem nagy hivatásába vetett hitet. Abú Anga, a khalifa hadvezére, Gondárig nyomult elő és dús zsákmányt hozott haza, «több ezer abessziniai asszonyt, leányt és fiút, kiket nyájakba terelt össze és ostorokkal kergetett maga előtt». János, abessziniai király, a mahdisták legnagyobb ellensége, Galabát mellett (1889 márczius 9.) elesett. A harctéren találták meg a negusz «koronáját (kérdéses, az abessziniai birodalom valódi koronája volt-e, mert csak aranyozott ezüsthől állott), továbbá kardját és ő felsége az angol királynénak a neguszhoz intézett sajtátkezü levelét».***)

*) A szövegben helytelenül: az igazság.

***) Slatinnál, u. o. 355. lapon.

****) U. o. II. köt. 59., 76. l.

A diadalittasságot némileg lelohasztotta a kudarcz, melyet a khalifa Egyiptom elleni hadjáratában szenvedett.

A mahdija tulajdonképeni ellensége Egyiptom volt. Miután a nilusi tartományok majd csaknem egészen a második kataraktáig meg voltak hódítva, terjeszkedési vágyuk természetesen észak felé intette őket, a sajátképeni Egyiptom felé. A mahdi egy hadiszemléje alkalmával a Nilusra mutatva, így szólt vala embereihez: «Ezt a folyót a jóságos és könyörületes úr Isten teremtette; vízből fogtok inni és partjain országokra fogtok lelni, melyekről az van elhatározva, hogy ti lesztok az urai.»*) E jövendölés teljesítésére törekedett Abdulláhi, midőn 1889 augusztusban, az abessziniai diadal után, északnak indította seregét Valad el Negumi vezetése alatt, ki az egyiptomiak intelmeit daczosan visszautasítván, a Woodhouse pasa, majd pedig a Grenfeld pasa alatt harczoló ellenségtől a Vádi Halfától éjszakra fekvő Toszkinál gyökeres vereséget szenvedett; a szudáni hadvezér és legtöbb emirje elesett, a többit foglyul ejtették és csak nagyon kevesen térhettek vissza Dongolába.***) Ez volt első nagyobb kudarcza a sikereitől elkábított és vakmerővé tett khalifának.

A khalifa alaposabb szervezetet is adott e nagy államnak; a mahditól lerakott alapon, azaz az ős-islám intézményei keretében kiegészítette azt a patriarchális alkotmányt, melyet mestere elrendelt; kivált a közigazgatást és pénzügyi szervezetet teremtette meg. Erről a legkörülményesebben értesít bennünket Slatin,***) ki miután a mahdisták fogságába került, a mahdi különös akarata alapján a khalifa közvetlen környezetébe került, testőrségébe (mulázima) osztották be, a mely körben, leszámítva azt az időt, melyet az uralkodó gyanakvása következtében tömlöczben töltött, életének tizenkét éve folyt le. A tömegnek hadi szemlék és hatalmának külső mutogatása által imponál Abdulláhi. Valamikép a prófétai család ivadékának mondja magát és nem engedi, hogy más fejedelmekkel egy színvonalra állítsák. Egy kádiját szigorúan megbüntette, mert őt Iszmáil egyiptomi khiddivvel hasonlította össze. «Hogy engedhette meg magának, — úgymond —

*) Slatin, I. köt. 397. lap.

**) U. o. II. köt. 88. l.

***) II. kötet 165. laptól kezdve.

hogy állapotainkat az egyiptomiakkal összehasonlítsa? Ha önmagát akarja összehasonlítani valamely pasával, tegye meg; de azt soha sem engedhetem meg, hogy engem, a próféta ivadékát, egy khedivével, egy törökkel egy színvonalba helyezzen.» «Ki van még e földön, ki magasabban áll, mint én! Ki nemesebb, mint én, a próféta egyetlen (!) leszármazottja?» Ő is a mahdi-állam vallásos létalapját fitogtatja. Sőt külsőleg az imámot, a vallásállam főnökét adja. A nyilvános imákat vezeti; bár írni-olvasni nem tud, úgy a hogy, prédikációkat is megereszt, a mahdi vallásos tanítását is utánozza székvárosában, Omdurmánban, Khartum mellett, a hol főhadiszállását tartja. A mahditól tiltott szokások és élvezetek üldözését nagy szigorúsággal folytatja. Jaj annak, kit titkos dohányzáson vagy merissza-iváson rajta kapnak! Valóságos kémkedés és házmotozási rendszer fejlődött ki a khalifa alatt; feladó rabszolgák rejtett dohány nyomára vezetik az erkölcsök ellenőrzésére hivatott hivatalnokokat, kik azonban jó bakhsis árán aztán hallgatnak is, vagy a motozás eredménytelenségét jelentik ki. Könnyen elképzelhető, mennyire fejlődik ily rendszer alatt az álszenteskedés és képmutatás. Azon érdekes kultúrképben, melylyel Ohrwalder atya, ki az ily mozzanatokra több ügyet vet mint a katona Slatin, ez állapotokat jellemzi, *) meglepő képmását leli az olvasó azon hasonló körülmények között fejlődött társadalmi és vallásos állapotoknak, melyeket Vincenti Károly a dohányzást és fényűzést üldöző puritán vahhabita állam társadalmáról tanulságos és vonzó regényében élénk színekkel rajzol.**)

A khalifa beavatott környezetében mindezen külsőségek fitogtatásának daczára jól tudják, hogy a mahdi-állam jelen fejedelme nem szent ember, hogy mindenestül világi céljai vannak, hogy a mahdismus csak eszköz, csak jelszó, melylyel a világi hatalomra vágyódását palástolja.

«A khalifa — így jellemzi Slatin — tényleg csöppet sem vallásos. Sok évi tartózkodásom alatt egyetlen egyszer sem vettem észre, hogy háza belsejében is imádkozott volna. Attól sem irtózik, hogy egy vallási szokást, legyen az bár a legrégebb is, azonnal félre ne vessen, ha az pillanatnyi céljainak elérésében gátul szolgál. Igaz, hogy ön-

*) Ohrwalder, 194. laptól kezdve a könyv végeig.

***) *Die Tempelstürmer in Hocharabien.*

kényének ilyen fajta intézkedéseit mindig azzal szokta fedezni, hogy a kádik úgy hozzák azokat javaslatba, hogy azok «a hit föntartására» szükségesek, vagy pedig ugyancsak a kádiktól utólagosan csikar ki jóváhagyást. A szolgálatkész és alkalmazkodó kádik pedig kitűnően értik azt, hogy bármily intézkedést hogyan lehet összeegyeztetni a mohammedán vallási szabályokkal vagy legalább is a máhdi külön parancsaival. Ha pedig minden lúr szakad már, a khalifa egyszerűen kijelenti, hogy a próféta megjelent neki és megparancsolta, hogy így és nem másképp cselekedjék».*)

És tovább:

«A vallás gyakorlati teljesítése a khalifa parancsainak követésében áll, mert csakis ez által juthatnak a hívők a mennyország örök örömeihez. A mekkai zarándoklásokat eltiltotta, mert teljesen elég, ha a jámbor zarándok a próféta helyettesének, a máhdinak, sírhalmához zarándokol. Ámbár a legtöbb szudáni észrevette, hogy a khalifa rendelkezései nagyon gyakran ellenkeznek a valódi hittel, félelmökben, hogy vagyonuktól és életüktől megfosztatnak, parancsait a vallási dolgokban jobb meggyőződésük ellenére is követni kényszerülnek. Ilyképen a képmutatás egészen általános lett, maig is tart és tőle még a jobb elemek sem szabadulhatnak.»**)

Abdulláhi lelke mélyén már nem is a *mahdi-világ* beteljesítőjének, hanem *szultánnak* érzi magát. Sőt családi politikát folytat; dynastiát akar alapítani. Az almohád mahdi utódai is ez útra tértek; az igaz, nem épen mindjárt a mahdi legelső utódja alatt. De idővel teljesen levetették a theokratia álcáját és odáig jutottak, hogy a mahdiság eszméjén alapult birodalom egyik fejedelme a szószékről szidta Ibn Tumartot, a mahdit, és kijelentette, hogy az almohád birodalomnak semmi köze hozzá. Vajon Abdulláhi idáig eljut, nem tudhatni. Nagyon kétséges, vajon lesz-e utóda, ki e lépést megtehetné.

Egyelőre azt a lépést már ő is megtette, hogy a mahdi-birodalom fejedelmi rangját a maga családja számára kösse le. Ezt leginkább úgy készítette elő, hogy a hatalmat a maga néptörzsének biztosította és a többieket az állam kormányzatára való befolyástól teljesen kiszorította. Igazi népvándorlást indított a Szúdán lakossága között. Saját véreit, azt az egész néptörzset, melyből kikerült, a bakkarákat, a legutolsó gyermekig a Szúdán legnyugatibb részéből kivándoroltatta és a Nilus mentén, a hol a mahdija politikai középpontja van,

*) Slatin, II. köt. 206. lap.

**) U. o. 209. lap.

telepítette meg; ők képezik hadserege zömét, közülük választja a távolabbi tartományok kormányzóit és intézőit; a nilusi néptörzseket pedig félreesőbb vidékekre vándoroltatja vagy veszedelmes háborúkba küldi, az elpusztulásnak teszi ki. A kire gyanúja van, kit nem tart teljesen megbízhatónak, kádijai által akasztófára küldeti. Legtehetségesebb és legbecsületesebb emberét, Ibráhim b. Adlánt, ki állama pénzügeit rendezte, halálra ítélte. Ép így bánik egész néptörzsekkel. A nilusi Battáhin-törzs összes embereit fölakasztatta, mert parancsolatának rögtön nem engedelmeskedtek; e tömeges kivégzés kegyetlenségét a Slatin könyvéhez (II. köt. 80. laphoz) mellékelte kép jeleníti meg. Mestere, a mahdi, családját semmibe sem veszi; szent ereklyékként őrzi rozoga tanyákon. A szent mahdi háremében tovább is elzárt női népség majd éhen halt, mert a khalifa nem gondolt élelmezésével. Azzal pedig nyíltan föllépett, hogy majdani utódjául, nem a mahditól kijelölt második khalifát, hanem saját fiát, Othmánt nevezte ki, miután első tanácsadójául sem a mahdi jelöltjét, hanem a saját testvérét, Szidi Jákubot, szemelte ki.

Ezzel azonban a pártvillongásnak is elhintette magvát a zsarolásoktól kifosztogatott nép között. Egyrészt a serifek (asráf), azaz a mahdi családjának pártja, másrészt a nilusi néptörzsek, kikkel saját törzstársai javára a legkiméletlenebbül bánt, ellenszegülést forralnak a zsarnok kormányzás ellen, melyet az erélyes khalifa nem fog már sok ideig kivégzések, vagyonkobozások és egyéb önkényes eszközökkel tartósan ellensúlyozhatni. Más okai is vannak a nép elégségtelenségének, mely Slatin állítása szerint, már várva-várja azt a hatalmat, mely őket ez iga alól fölszabadítaná és mely tárt karokkal fogadna minden idegen hadsereget, mely a jelen rendszernek véget vetne. Épen oly kevés ellentállást fejtenének ki ellene, mint kifejtettek tizenöt évvel ezelőtt a mahdi ellen, ki őket az egyiptomi tisztviselők elviselhetetlen önkényétől szabadította föl. A nagy győzelmek mámora lassan-lassan kijózanodásnak ad helyet, mióta a khalifa tettei napfényre derítették, hogy nem igazi utóda a mahdi önzetlen törekvésének, hanem családja számára dolgozik és világi czélokért küzd. Csakhamar belátták, hogy nem jobbat cseréltek az egyiptomi uralom helyett. Hisz' Abdulláhi alatt országaik teljesen elszegényedtek, elpusztultak; a folytonos háborúk elfojtották a népjólét összes

forrásait; ferde rendszabályok elnyomták a kereskedelmet; Egyiptom elzárva előttük; nincsen se be- se kivitel; nemzetgazdasági tekintetben Abdulláhi uralma alatt a Szúdán teljesen tönkre jutott.*)

Még egy másik mozzanat is hozzájárult a népek kijózanodásához. Folyton növekedik a skepticismus magának a mahdinak igazsága ellen. Muhammed Ahmed azzal hitegette híveit, hogy a hagyomány jövendölése szerint negyven évre fog az ő uralma terjedni, ezalatt Egyiptomot meghódítja, az iszlám legszentebb városába bevonul velök, Szíriára is kiterjeszti jogarát, Jeruzsálemet hatalmába ejti, a hol Jézus az ő oldalán megjelenik és megöli a daddsált (Antikrisztus). Földi feladata bevégezése után Mezopotámia Kufa nevű városában fogja őt a halál utólérni.***)

A muhammedán hagyomány nem szúdáni mahdiról szól, hanem az egész muszlim világot alá vető és az azt elborító romlottságtól megváltó mahdiról. Muhammed Ahmed nem jutott tovább Khartumnál. A megjövendölt negyven év helyett összesen csak négy évig uralkodott. Vajon ő volt-e csakugyan az igazi mahdi? hisz nem teljesült rajta az, a mit az iszlám próphetai hagyománya az ily embernek osztályrészüln juttat! A kik a mahdi ellen nem élnek a szédelgés gyanuperével, azzal mentik ki, hogy ha nem is volt az igazi mahdi, hát ennek volt az előző hirdetője, evangelistája, az «ki a mahdi utjait egyengeti». Ilyennek tartják őt nem csak azon szúdániak, kik nem kételkedvén isteni missiójában, a mahdi hivatását nem látják benne beteljesedetnek, hanem a hívő iszlám tágas köreiben is hajlandók pályafutását e színben föltüntetni. A szúdániak nagy része, mely nem az iszlám történet-philosophiájával szemléli az eseményeket, hanem azon személyes áldozatok szempontjából, melyeket ő maga hozott a mahdi-lázadás elősegítésében, az önző Abdulláhi uralkodása alatt mindinkább belátja saját országának anyagi romlását és pusztulását és komolyan csalónak kezdi nézni a szent mahdit. S ha nem is mondják ki nyíltan meggyőződéseket — mert ezért menthetetlenül akasztófán lakolnának — bizalmas körben rebesgetik, suttogják, hogy talán impostornál nem volt

*) Ennek részleteit Slatinnál II. köt. 210—218.

**) Ohrwalder, 78. lap.

egyéb a dongolai dervis, ki az ő állapotuk nyugalmát hiúnak bizonyuló jelszavakkal fölzavarta. Igazat adnak a kairói ulemáknak, kik a mahdi pályája kezdetén a kormány unszolására egy fetvát adtak ki, melyben theologiai okokkal bizonyították a mahdi csaló voltát, különösen azt, hogy se személyében, se a föllépését kísérő körülményekben nem találhatók föl azon követelmények és ismertetőjelek, melyeket a hiteles muhammedán hagyomány az igazi mahdiról és föllépésének viszonyairól hirdet. A kormánynak oka volt az ulemákat e bulla kiadására unszolni. Joggal félt tőle, hogy a jámbor muhammedán lelkekre, még a Szúdánról éjszakra eső vidékeken is, hatást tehetne a dongolai dervis hirdetése. Hisz az uralkodó vallásos közállapotok, az idegen népek befolyása az élet minden viszonyaira, épen Egyiptomban nyujtanak okot a jámbor muhammedánoknak csöndes panaszra és szomorkodásra. Félő volt, hogy a távol Szúdánban ébredező népmozgalom a Nilus éjszakibb vidékén is megkapja a lelkeket. Sok kellemetlenséget okozott az a körülmény, hogy a mahdit hirdető számtalan hagyomány között akadt olyan is, mely «a jó útra vezérelt «föllépésében a Szúdánnak tényleg előkelő hivatást tulajdonít; mely egyenesen azt hirdeti, hogy majdan a Szúdánból kerül ki a várva-várt megváltó (al-mahdi al-muntazar).*) Olyan hagyomány is van ugyan, mely ugyanezen hivatást Maghrebnek (Észak-Afrika nyugati részének) adományozza; ebbe kapaszkodtak meg a XII. században a marokkói mahdi hívei.**)

Abdulláhinak tehát nemcsak személyes irigylőiben, az eljárása miatt maga ellen fölbőszített nilusi néptörzsekben, a Szúdán gazdasági sülyedésétől előidézett általános nyomorúságban, hanem a hívei között mindinkább terjedő kételkedésben és kritikában is oly belső ellenségei támadtak, melyek

---

*) Nem al-muntaszar, mint Slatin könyvében e sokszor előforduló muhammedán műszó állandóan írva van.

***) E hagyományokat és keletkezések történetét bőven találjuk C. Snouek Hurgronje *Der Mahdi* című értekezésében, mely a *Revue coloniale internationale* 1886-iki évfolyamában és különnyomatban is megjelent, úgy mint ugyanazon szerző holland nyelvű essayjében (1889) *Een rector der Mekkaansche Universiteit*. Ebben azon ítéletet közli, melyet a mekkai főmufti, az iszlám történetéről szóló könyvében a szúdáni mahdiról nyilvánított.

nem csekély mértékben fogják megkönnyíteni munkáját Egyiptom tényleges gazdájának, az angolnak, ki most már elérkezettnek látja az időt arra, hogy a nyolcz évvel ezelőtt Toski mellett visszavert mahdistákkal ismét szembeszálljon. A határvonalon Firket mellett ez év június havában kivívott győzelme (úgy mint azóta Dongola elfoglalása) azt mutatja, hogy Hicks és Gordon szerencsétlen napjai óta alaposan haladt azon akadályok legyőzésében, melyek a Szúdánban előre nyomulása elé gördültek.

Kétségtelen, hogy azon alapos informatio is, melyet Slatin Rudolf könyvéből a mahdista-állam minden viszonyairól meríthetni, tényezőül szolgál azon cselekvés előmozdításában, melyre most az Egyiptom sorsát intéző hatalom készül.

Borosznó, július 20-án.

GOLDZIHÉR IGNÁCZ.